

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік
университетінің ғылыми журналы
Научный журнал Павлодарского государственного
университета имени С. Торайғырова

1997 ж. қурылған
Основан в 1997 г.

ПМУ
ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК ПГУ
ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ СЕРИЯ

1 2015

МАЗМҰНЫ

Әбдіқалық К. С., Адылбекова Ф. Н. Сұлтанмахмұттың «Кешегі түндегі түс, бүгінгі іс» өлеңінің сыры	9
Әбутәліп О. М. Үркерлі айдың бәрі – қыс	16
Әділова А. С. Іс қағаздары аудармаларының проблемалары	23
Андрющенко О. К. Жылтыр журналдың құрылымы мен мазмұны	31
Андрющенко О. К., Сүйінова Г. С. Орыс тіліндегі «серт» сөз әктісі семантикасының қайта жаңартылуы	36
Бабашаикова А. Лингвистикалық аспектідегі әлемнің тілдік суреті мәселесі	41
Байғожина А. Е., Тезекбаева Г. А., Көшерова Қ. Қ. Көптілділік – қазіргі Қазақстан қоғамындағы тұлға факторының бірі	48
Баратова М. Н., Сіләмбекова Қ. С. Мәшһүр-Жүсіп шығармаларындағы тұрақты сөз тіркестері	56
Елікпаев С. Т. Әлемдік бодан әдебиеттің ерекшеліктері	60
Жанұзақова Қ. Т. Көркем шығармадағы монтажды композиция ерекшеліктері	66
Жанұзақова Қ. Т., Қожекеева Б. Ш. Қазақ прозасындағы мифологизм	73
Жүсіпов Н. Қ., Баратова М. Н. Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы «төгу», «тасу», «түн», «таң» ұғымдары	79
Зейнулина А. Ф., Асенова С. С. Энергетика саласында қолданылатын терминдердің мағыналық мәні	86
Ибраев Г. У. Қылмыстық аргоны лингвистикалық зерттеудің кейбір аспектілері	90
Имамбаева Ф. Е., Ахметов Е. Б., Ахметова А. Б. Етіс қызметінің функционалды грамматикадағы рөлі	97
Иманбердиева С. Қ., Бегалиева Л. Б. «Ақиқат сыйы» ескерткішінің ономастикалық жүйесі	105
Қасым Б., Кәріпжанова А. О. Сандық ұғымдар арқылы жасалған аталымдардың концептілік мазмұны	112
Кәріпжанова Г. Т., Әбікенова Г. Т., Абзұльдинова Г. К. Көркем мәтіндегі шылаулардың стильдік қызметі	118
Кенжетеева Г. К., Кенбаева Р. Д. Аббревиатуралардың түрлері және олардың жасалу жолдары	123
Қадыров Ж. Т., Синбаева Г. К. Көркем шығармадағы прагматикалық эвфемизмдердің берілуі	129

Қадыров Ж. Т., Смағұлова Н. Қ., Баратова М. Н. Қазіргі қазақ өңгімелеріндегі ұлттық таным көрінісі	135
Қаирбаева Қ. Т., Жарықова Д. Р. Ж. Аймауытұлының «Ақбілек» романындағы сөз-символдар қолданысы	142
Қапасова Б. Қ. «Дала уәлаяты газеті» материалдары	149
Қоңыратбаева Ж. М. Әлемнің философиялық бейнесіндегі «төзімділік» концептісі (Шәкәрім тілі бойынша)	152
Латыпова З. Х. Ө. Дүйсенбиев өлеңдерінің орыс тіліне аударылуы туралы	158
Мажит З., Сарсембаева А. Б. Қазақстандық аударматану және аударматану мамандарын даярлау мәселелеріне қатысты	166
Мәтбек Н. Қ. С. Бақырғанидың «Ақырзаман кітабы»	173
Рақымжанов Қ. Х., Ақошева М. Қ., Нұрғазина А. Б. Г. Н. Потанинның «шығыс гипотезасын» жасағаны туралы (Еуразия халықтарының эпикалық мұрасының шығыстан шығу туралы гипотезасы)	181
Рахманова Н. М. Поэтикалық әлемдегі мән мен мағына	187
Садвақасова С. Ә. Қазақ тілді медиа-мәтіндегі саяси метафораның ұлттық реңкі	195
Солонцова Л. П., Степанова Н. М. Ауызша қарым-қатынас құрудағы вербалды емес құралдар	205
Түйте Е. Е. Тілдің танымдық қызметі	213
Түрішбеу Ә. А., Раева С. Т. Мәшһүр-Жүсіп Көпеев шығармаларындағы синонимдер	221
Цветкова А. Д., Руколюева Л. В. Павлодар Ертіс өңірінің қазіргі фольклорындағы бесік жыры немесе қайталанбас өзіндік тұрмысының біртұтастығы	225
Авторлар үшін ереже	235

- 8 Журавлева, Е. А. Словарь аббревиатур по материалам средств массовой информации Казахстана. – Кокшетау : Келешек – 2030, 2007. – С. 12
- 9 Bellmann G. Zur Variation im Lexikon: Kurzwort und Original // Winkendes Wort. Mannheim. : Klambt-Druck GmbH. 1980. – S. 489

Материал поступил в редакцию 19.01.15.

Г. К. Кенжетайева, Р. Д. Кенбайева

Аббревиатуралардың түрлері және олардың жасалу жолдары
С. Торайғыров атындағы
Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.
Материал 19.01.15 баспаға түсті.

G. K. Kenzhetayeva, R. D. Kenbayeva

Types of abbreviations and methods of their construction
S. Torayghyrov Pavlodar State University, Pavlodar
Material received on 19.01.15

Қазіргі қоғамда қысқартылған атаулардың пайда болуы сөзжасаудағы кең тараған әдістердің бірі. Аталмыш мақалада аббревиатуралардың тіл бірліктеріндегі мәні және олардың жалпы тіл жүйесіне әсері қарастырылады. Сонымен қатар мақалада аббревиатуралардың тақырыптық топтары анықталып, төрт тілді электронды аббревиатуралардың негізінде олардың жасалу жолдары сипатталады.

Constructing of reductions have become one of the most widely spread methods of derivation in the modern society. Meanings of abbreviations in vocabulary and their influence on the language system in general are being discussed in this article. Also we have distinguished thematic groups of abbreviations and described methods of constructing them, which are based on examples of four – language electronic vocabulary of abbreviations.

Ж. Т. Қадыров¹, Г. К. Синбаева²

¹ф.ғ.к., доцент, «Қазақ филологиясы» кафедрасының меңгерушісі, Ғага оқытушы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ.

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАДАҒЫ ПРАГМАТИКАЛЫҚ ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ БЕРІЛУІ

Берілген мақалада эвфемизм сөздердің прагматикасы мәжесі қарастырылады. Көркем шығармада белгілі бір өрескел іс-әрекеттің мән-мағынасын ашып айтпай, астарлы мағынада берілуі эвфемизмдердің қызметіне жатақтуға болады. Сондай-ақ эвфемистік метафора, метонимия, тұрақты тіркестердің құлаққа жағымсыз сөздерді алмастыруы белгілі бір мақсатқа негізделгендігі мысалдармен көрсетіледі.

Кілтімі сөздер: эвфемизм, эвфемия, семасиология, табу, прагматика, прагматикалық сипат, эвфемистік мағына, эвфемистік метафоралар, фреймдік форма, стереотиптіі денотаттық ситуация, экстралингвистикалық фактор, метафра, тұрақты тіркестер.

Қазіргі кезеңнің сөйлеу тілінде сөйлеу тілінің тұрайылануы мен оны сынайы, тігі жатық сөздермен (эвфемизмдермен) алмастыру көрінісі назарға алынып жүр. Эвфемизмдер кез келген халықтың тілінен, тұмыс-салты мен әдет-ғұрпынан орын алатын күрделі құбылыс. Белгілі бір тілдің материалы негізінде эвфемизм мәселесін қарастыру. Әсіресе түркі тектес тілдердің бірінде кең тараған құбылыс деп айтуға болады.

Түркітану, сондай-ақ қазақ тіл білімінде эвфемизм жайлы айтылған шырлар мен еңбектер аз емес. Түркі тілдерінде, соның ішінде қазақ тілінде эвфемия құбылысын Ә. Ахметов алғаш ғылыми зерттеудің нысанына алып, табу мен эвфемизмді этнографиялық лексикаға жатқызады: «Кез келген этнографиялық лексиканың сыртында белгілі бір этнографиялық ұғымдардың тұратыны сияқты табу мен эвфемизмнің сыртында да олармен ұштасып, астарласып жататын этнографиялық ұғымдар, атап айтқанда, әдет-ғұрпы наным-сенімдер, мифтер, әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, қоғамда қалыптасқан тіл мәдениетімен байланысты этикалық нормалар тұрады. Ғалым бұл сөздердің қыр-сырын ашуға этнография мен лингвистика ғылымдарының біртұтас нысаны ретінде зерттеуінің тиімділігін айтып, эвфемизмдердің этнолингвистикалық бағытта айқындалуына жол ашады.

Ауызекі және жазба тілде жіні қолданылады. Әсіресе көркем

Пратматика ой несиінін максаты мен уәжіне сай тілдік құралдарды таңдаудың мәнін, тыңдаушының айттыған ойды, тіл арқылы берілген батыны түсінуін зерттейтін сала. Пратматикалық матынаны жете түсіну үшін оның семантикамен арақатынасын анықтдау қажет.

Семасиология сөздің матынасын зерттесе, пратматика сөздің тұра матынасынан басқа барлық матыналарды қамтиды.

Жазушы пратматикалық матына тауыру үшін оқырманның сана сезіміне айрықша әсер ету максатында шығарманың әрбір сөзін, оның ерекшелігін, матыналық өзгеріске түсу қабілетін білуі керек, яғни пратматикалық шеберлікті қажет етеді. Пратматикалық шеберлік сөйлеу әксісіне қатысушы әлеуметтік максатқа жету жолында коммуникативтік ератепінен іе жүзіне асыру үшін коммуникативтік контексте белгілі бір әдісті орынды қолдана білу.

Эвфемизм сөздердің пратматикасы деген мәселені қарастыруда ұлттық қасиеттерге тоқталу керек сияқты. Өйткені эвфемизмдер ұлттық тілмізде қалыптасқан тұрақты тілдік бірлік деуге болады. Сөздің табулық және эвфемистік формасы лексикалық жүйенің белгілі бір семантикалық топтарын қамтиды, сондықтан эвфемия құбылысын жүйелеуге келмейтін, кездеісок, тұрақсыз деп тануға болмайды.

Сөздердің келтірілді, жанама матынасында қолдану пратматикалық сипатта болу мүмкін. Олар коммуникативтік келенсіз жағдайларды болдырмау үшін сөйлемдегі белгілі бір заттың мән-мағынасын бүркемелеп, жасыру үшін қолданылады. Бұл эвфемизмдердің қызметіне тән қолданыс болып табылады. Бұл орайда «Эвфемизм... – благозвучие, вежливое выражение (порой минно вежливое), смягчающее прямой смысл резкого, грубого или пинтиного высказывания» [1, 39], являющегося средством выражения семантики умозачания с ее главным значением – недосказанностью [2, 44], – деп көрсеткендеі, көркем шығармада белгілі бір ерекшелік іс-әрекеттің мән-мағынасы ашып айтылмай, астарлы матынада беруде эвфемизмдердің рөлі ерекше. Бұл әрине жазушының тіл байлығын сарқа пайдалана білу шеберлігіне де байланысты болады.

«Косианов Ақөпеге қарап, шын ынтытып жатыр. Көз алдынан кешіп соғыс жылдарындағы оқиғалары да өте шықты. Елде жігіт жоқ. Қыз-келіншек көп. Қырдың қызыл түлкісіңше, көрінген жерде қолденендеп, кес-кесіп өте береті. Косианов өкілдікпен ел арадап жүріп, мұндай түлкілердің тадайын-ақ қара аунатып, ұмар-жұмар соғып алатын. Тіпті ұзақ сонарда түсіп қинаған күні де кемде-кем. Көбінесе «қан сонар» мен «кетте сонардан» асырған жері жоқ. Енді, міне алдында бұлаңдап, тағы бір түлкі отыр. Бұрын үлкен айла-қақпап керек. Шоштытып алса, түлкіден айырылып қана қоймай, күлкінен айрылуы да хақ».

Автор Косиановтың қыз-келіншектерге қатысты іс-әрекеті көркем тәсіл арқылы жеңілдетіліп, астарлы матынада эвфемистік метафоралар арқылы бүркемеленіп, оқырманның өзіне не жайлы екендігін түсінуіне мүмкіндік береті. Автор осылайша оқырман санасына әсер етуде ұтымды жолды таба білген және ақиқатты көркем бейнелеу үшін емес, ақиқатты субъектінің әлеуметтік тұрғыдан батылау үшін қолданылдығына назар аударуға болады. Мұндағы түлкі, ақ қарта ауауату, ұмар-жұмар соғып алу, ұзақ сонар, қан сонар, келте сонар, бұлаңдап, айла-қақпап керек дегендер – аңшылыққа тән ақпарат. Мәтіндегі контексті матына ақиқат дүниедегі деңдетаттық ситуацияның тілдік ұжымының санасында фреймдік құрылым ретінде қалыптасумен байланысты. Ендігі тұста осы фреймдік формасы «алдау», «арбау», «қордау», «ар» сияқты басқа бір концептімен ассоциацияланып, екінші бір атау пайда болған.

М. Минский фреймді стереотиптің ситуацияның ойбейнесі деп атайды. Осы аталған концептивті жағалым стереотипті деңдетаттық ситуациямен байланысты автор кейіпкердің қыз-келіншектерді алдап, қорлауын тікелей атаймай, осы ситуацияға кейіпкердің ойбейнесі арқылы құрылым жасатан. Сөздің белгілі бір формасына табу салу белгілі бір әстратынның вистикалық факторлар арқылы детерминделеді, ал табу салынған сөздің формасын басқа формамен ауыстырудың белгілі бір уәжі мен максаты болады: сыпайлық, қолайлылық таудырмау, ақиқатты бүркемелеу, әскери, мемлекеттік т.б. құпияларды сақтау, саяси – экономикалық, идеологиялық мүддені көздеу т.б. Табу салынған сөздің эвфемистік формалары көбіне троптың түрлері арқылы жасалады. Көркем шығарма тіліндегі топтардың максаты – ақиқатты бейнелі түрде айтып, сезімді қабылдауға негізделсе, эвфемиялық троптардың максаты – ақиқаттың тыйым салынған тілдік репрезентанттың басқа формамен ауыстыру болып табылады.

Эвфемизмдер – ойды бейнелеп, көркем түрде жеткізудің негізгі бір тәсілі [3, 126]. Табу салынған сөзді эвфемистік формалары көбіне троптың түрлері арқылы жасалады. Алайда бұл ерекшелік көптеген зерттеушілерді эвфемизмдер сөзді керіктеу үшін қолданылады деген қате тұжырым жасауға себеп болды. Көркем шығарма тіліндегі троптардың максаты – ақиқатты бейнелі түрде айтып, сезімді қабылдауға негізделсе, эвфемиялық троптардың максаты – ақиқаттың тыйым салынған тілдік репрезентанттың басқа формамен ауыстыру болып табылады. Көркем шығарма тіліндегі эвфемизмдердің тілдік табынаты мен стилдік қызметін қарастыруда осындай ұғымдар негізге алыну қажет.

«Сөз жоқ бұл күндер тіл тәжірбесінде публицистиканың, көпшілік информация құралдары – баспасөздің радио мен теледидивенінің де ролі күшейе түскенін мойындау қажет. Бірақ қайткенде де қазақ көркем әдебиеті, әсіресе оның проза саласының тілі өзінің басылық, үлгілік поэзиясын «ере қоймаған тарізі» [4, 81].

Көркем шығармада бейнелі образ тулырада троптардың ішіндегі ең тулырауы ең өнімді тәсілдерінің бірі деуге әбден болады» [5, 138] – деп көрсетеді.

Көтеріңкі қос алмалы кеудесі сұңғақ келген, аппақ жұмыр мойнымен тұтаса көз тартады [6, 42]. Екі бала тапқанына қарамастан, сұңғақ бойына жарасқан тіп-тік қос жұмырықтай қос анары алтын жамбылы алқасын тырсылдата керіп, аш белі үзіліп кетердей талып, мыкынынан төменгі бұра санды бөкесін мейлінше айқындап тұр [6, 87]. Түні бойы көзімді іліндіре алмай шыққанымда, ондаған ит Шыңғыс жатқан ғой Зейнептің торсықтай қос анарын құшып! [6, 123]. Бұнысын көпір ісі деп «Қаспашы Нұрасулға» атанған Бұхар әмірі, биылғы жылы көп әскермен кеп Мәдениханды бауыздап, ал сұлу Ханпадішайымның күнтімесіне қорғасын құйып өлтірген-ді. Граф соны айтып тұр [6, 211]. Әдейі көр дегендей балаң басындай толық, тығызғыршық сүйір ұшты қос анарын біресе онға, біресе солға қарай сипай ітеріп, немесе қолымен жоғары көтеріп-көтеріп қояды [6, 161]. Берілген мысалдардағы атауға өрескел болып саналатын сөздерді метафралық астарлы қолданыстар арқылы яғни, қос анар, қос алмалы, күнтімесі деген сөздермен алмастырып, эвфимистік мағына тулырауға негіз болып тұр.

Көркем шығармада тыйым салынған немесе ынғайсыз сөздердің орнына эвфимистік метонимиялар қолданылып, бүркемеленіп беріледі. «Ашы судын атын естісе кейбіреу от көрген көбелектей жалп етіп уысына түсе кетпеп ме? [7, 34]. Осы арада бой жылыту үшін қойыңға тығылып алған бір шөлмекті бөліп іштік [7, 60]. Бұл үйде көк мойын шынылар жәшігімен тұрады [7, 173]. Мұндағы ашы су, көк мойын шынылар дегендер құлаққа оғаштау естілетін ұғымдарды алмастыра алатын эвфимистік метонимиялар екенін байқаймыз.

Көркем шығармада тұрақты тіркестер жиі қолданылады. Олардың ішінде эвфемистік мағынада жұмсалатындары да кездеседі. Мұндай тұрақты тіркестер көбінесе тұрпайылау ұғымдарды құлаққа жағымсыз сөздерді алмастыра алады. Мәселен, «Бұрынғылай «Еркем-ау, бөленшенін аузының суы құрып жүр, бір түнге көңіл бөлсең нетеді?» не болмаса: «Жас кезде қызық көргенге не жетеді, ағанның көзіне шөп салмай, етегіне намаз оқып жүр дейсін бе бізді. Сен де құр қалма», – деген секілді Зейнептің жанына майдай жағар сөзді бірде-бірі айтпаған [6, 155].

Өйтсең болды, күйеуінің көзіне шөп салмай жүре алмайтын жалы қатынның қойнынан өрген бөтен еркектей мына опасыз дүниенің тағы бір пұшапқынан өзінен гөрі мықтырақ басқа біреудің сылап етіп шыға келуі оп-оңай...» [8, 10] деген сөйлемдерде көзіне шөп салмау эвфимистік мағынада қолданылған тіркес боп табылады.

– Ал енді, шынықты айтышы, осы күнге дейін өзің жігітшілік құрып көрдің бе? Ха-ха-ха...

Диканын сары табактай жалпақ беті түгел күлін жалайқтай боп кетті. Ақбөпе сәл ғана азу тартып;

– Жезде ай, сіз де сұрамасты сұрайды екенсіз, деп шай жинай бастады. Сұрамағанда қайтейін, өмірдің ең бір шырынын татып көрді ме екен дегенім ғой. Шіркін, біз де бір күні тұтырлан таймыз ау, деп Ақбөпеге қисая қарап сөз тартты.

Көркем әдебиет тілінің стилі – әдеби тілдің ең басты, тарихи жағынан бұрын пайда болған стильдер тармағына жатады. Әдеби тілдің басқа стильдер түрлерінен оның елеулі айырмашылығы эстетикалық қызметке жұмсалуда. Сонымен қатар стиль ұғымын бұл салада көркем әдебиет тілінің, жеке акын, жазушы туындылары тілінің көріктеу тәсілдерінің ерекшеліктері деп те түсінеміз. Ондай ерекшеліктермен тұтастыққа құрылған көркем шығармаларда жазушының дарынды суреткерлік тіл жұмсау әрекетінде эстетикалық талғам күшті болады [9, 44].

Қазақ тілінің мәдениеті жөнінде арнаулы еңбек жазған профессор М. Балақаев тіл мәдениеті деген ұғымға сөйлеудегі, жазудағы тіл жұмсаудың өнегелі үлгілері, сауаттылық, айқын ойлылық сияқты факторлармен қатар, өзгерткіштің де енетінін баса көрсетеді [9, 150]. Көркем әдебиет тілі және оның стилі олардың өзіндік табиғаты мен негізгі функцияларына байланысты айқындалады. Көркем әдебиет тілінің әдеби тілден басты бір айырмашылығы – ол эстетикалық функция атқара алады. Көркем әдебиет тілінің тағы бір айырмашылығы – оның сөздік қоры да, құрамы да – барынша бай, байлығы әлеуетті тіл. Көркем әдебиет тілінің стилі халық тілі байлығының барлық қорын сарқа пайдаланатын болғандықтан, ол ең алдымен тілдегі ең мол сөз – байырғы сөздерге күш салады, кірме сөздерді кенінен қолданады, дүрекі сөздер, арголар, жаргондар, жаргонизмдер мен историзмдер, әр саладағы арнаулы, кәсіби терминдер, неологизмдер, кәсіби сөздер, жаргонизмдер, диалектизмдер, эвфемизмдер, т.т. да) әдеби тілдің нормасына жатпайтын толып жатқан сөздер осы көркем әдебиет тілінің арқасында күн көреді. Осыдан барып, Е. Несіпбайұлы Жанпейісов айтқандай, «Әдеби тілімізді байытатын ең негізгі фактор – көркем шығарма тілі» деген қағида шығады. Сонымен, көркем мәтіндерде эвфемистік ұғымдарды қолдануда белгілі бір мақсат көзделеді. Эвфемизмдердің негізгі қызметі табу және дөрекі, жағымсыз, қолайсыз сөздерді алмастырып, бүркемелеп қолдану болса, сонымен қатар, олар сыпайылық, мәдениеттіліктің бірден-бір көрінісі болып табылады. Сондай-ақ, оқырманға айтарлықтай әсерлі болуы да ескеріледі. Біз мақалада эвфемистік мағына тулырауының жолдары мен мақсатына қатысты кейбір тұстарын ғана қарастырдық.

- 1 Квятковский, А. Поэтический словарь. – Москва, 1966. – 206 б.
- 2 Синичкина, Е. П. Семантика умолчания и средства ее выражения в русском языке. – МГОУ. 2002. – 44 б.
- 3 Болганбаев, Ә., Калиев, Г. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқу құралы. – Алматы : Санат, 1997. – 256 б.
- 4 Сыздықова, Р. Бүгінгі керемет проза тілі және әдеби норма. (сәбиеткерлер мен ақыштықтар) – Өнер алды – қызыл тіл. Мақалалар жинағы. – Алматы : Жазушы, 1986. – 81 б.
- 5 Ахметов, Ә. Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер (салыстырмалы этнолингвистикалық зерделеу). – Алматы : Ғылым, 1995. – 176 б.
- 6 Есенберлин, І. Көшпенділер. III-кітап. – Алматы : Жазушы, 1986. – 379 б.
- 7 Жүнісов, С. Жаландағы жалғыз үй: Роман. Заманай мен Аманай: Повестер. – Алматы : Жазушы, 1990. – 34 б.
- 8 Кекілбайұлы, Ә. Он екі томдық шығармалар жинағы. «Аңыздың ақыры» роман. III том. – Алматы : Өлке, 1999. – 10 б.
- 9 Балакаев, М. Б. Қазақ әдеби тілі. – Алматы : Дайк-Пресс, 2007. – 472 б.

Ж. Т. Қадыров, Г. К. Синбаева

Прагматические эвфемизмы в художественных произведениях

Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск.
Материал поступил в редакцию 20.12.14.

Zh. T. Qadyrov, G. K. Sinbaeva

Pragmatic euphemisms in the fiction

North Kazakhstan State University
named after Manash Kozubayev, Petropavlovsk.
Material received on 20.12.14.

В данной статье рассматривается проблема прагматических эвфемизмов. В художественных произведениях эвфемизмы служат для передачи описания значения грубых действий. Так же приводятся примеры замены неприемлемых для слуха слов эвфемистической метафорой, метонимией, устойчивыми словосочетаниями.

In the given article the problem of pragmatic euphemisms is regarded.

The examples of euphemistical metaphors substitution by metonymy, set phrases which are not acceptable for hearing are given in the article.

ӨОЖ 821.512.122.32.09

Ж. Т. Қадыров¹, Н. Қ. Смағұлова², М. Н. Баратова³

¹ф.ғ.к., доцент, «Қазақ филологиясы» кафедрасының меңгерушісі,
²ф.ғ.к., доцент, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Петропавл қ., ³ф.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ТАНЫМ КӨРІНІСІ

Мақалада авторлар Д. Исабеков, Т. Әбдіков, С. Мұратбеков әңгімелеріне талдау жасаған. Қаламгерлердің шеберліктері және шығармаларының көркедік-эстетикалық ерекшеліктері қарастырылады.

Кілтті сөздер: экзистенциалистік дәстүр, жастар психологиясы, образ, ұлттық идея, эстетикалық мәсіл

Өркендеген, дамыған бүгінгі қазақ әдебиетіне жаңа бір серпініп, жаңа толқының, көркемдік сапалық ізденістердің ене бастауы 60-ыншы «жылымық» кезеңінен бастау алып 70-90-ыншы жылдары арнасын кенітті. Уақыт талабының мүддесінен шығып, аламын жан дүниесіне терең үңіліп, оның ішкі қайшылықтарын, психологиясын көрсетуле жетекші орын алар прозаның шағын түрінің жетпісінші жылдарда кенге қанат жайып өркендей түсуі заңды құбылыс. Себебі 60-70-інші жылдары қазақ прозасына келген О. Бөкей, Д. Исабеков, С. Мұратбеков, К. Жұмалдов, Т. Әбдіков, Ә. Кекілбаев, Г. Нұрмағамбетов, Қ. Сегізбаев сынды жазушылардың қаламының ептеп өзгешедеу тұстары таныла бастады. Осы ерекшелікті байқаған академик С. Қирабаев: «Сонғы жылдардағы әдеби процестің бір ерекшелігі – талантты жастардың әдебиетке көптеп келуі. Он-он бес жылдардың айналасында әдебиетке келген топта біраз іріктеліп қалды. Олардың талантты өкілдері осы дәуір ішіндегі әдеби процеске белсене араласып, әдебиетіміздің жаңа ізденістерін табыстарын байытуға үлестерін қосып жүр. Олар өз дәуірі шыңдығын жанды суретін ғана емес, замандастарының ішкі сезім күйлерін, оларды толғандырған ой-пікірлер байлығын ала келді» – деп өз пікірін білдіреді [1. 544].

Рухани тереңдігімен қазақ әдебиетінің тағы бір сатыға жоғарылауына болу жап-жақты ізденіс, талап пен таламды қажет ететіндігін бүгінгі көпшілік мойындап отыр. Тіпті, жазушылар шығармашылығы кең өріс ала бастаған 70-80 жылдардағы ел жағдайына үніле отырып, жазушылар идеясының бір ұшығына көз жеткізгендей боламыз. Бұл кезеңге сөз бен іс арасындағы, қабылданған шешімдер мен олардың арасындағы алшақтық төң еді. Ауыз толтырып айтарлықтай нәтижелердің болмауы жарияланған мақсаттар мен ниеттерге сенімсіздікпен қарау рухын дүниеге әкелді. Оның үстіне халықтың едәуір бөлігі әрекетсіздік пен маскүнемдікке бой алдырып жарымжандылыққа ұшыраудың аз-ақ алдында тұрды.

Осы кезде жоғарыда аталған жазушылардың оқырман қауымды небір ой-талқыға жетелерік елеулі туындылары дүниеге келген болатын. Қоғамға, қоршаған ортаға тәніп келе жатқан қауіп жазушыларды толғандырмай қоймаған. Адамға ой саларлық шығармаларды өмірге әкелген жазушылар мақсаты – болашақ ұрпақты осынау қауіп-қатерден сақтандыру еді.

Кемелденген социализмде өмір сүріп жатқан халықтың өткенінен қол үзіп, болашағы бұлағылана бастағанын сезген жазушылар әр түрлі шартты поэтикалық тәсілдерге бара бастағанын зерделеуге болады. Осы орайда аталмыш жылдардағы қазақ прозасы әлемдік әдеби ағымдағы жетекші бағыттардың бір тармағы экзистенциалистік дәстүрдің адам мәселесін шешудегі соған ұмтылысындағы орнына да көңіл бөлді.

Өкінішке орай өткеннің бәрін тәрік ету, тапхы құрметтемеу, оны көбінесе жалғанға балау кеңес үкіметінің басты саясатының бірі болғаны белгілі. Жана үкіметтің «жана тұрмысы» ұлттық болмысқа енгелей еңсе де, оның аталар рухымен сусындаған жаны мен тәні өзінің қасиетті де киелі нәрін сақтап қалуға тырысып баққан еді.

Бұл жөнінде Т. Әбдіков: «60 жылдардан бастап, біздің қазақ әдебиетінде жаңа белес басталды. Ол белес әркімнің жүрегінде ояңған ұлттық идея болды. 60 жылдардағы жана бір толқын бүркемелеп болса да, ішкі наразылық арқылы ұлттық идеяны күн тәртібіне қоя басталды. Бәлкім, бұл шығармалардың көркемдік дәрежесі әр түрлі шығар, бірақ әдебиеттің ұлттық идеяға, бет бұруының өзі – дамудың бір белгісі деп білемін» [2, 3] – деген пікір білдірген.

Өзінің өткенін, тарихын, салт-санасын, әдет-ғұрпын, адами құндылықтарды рухани байлық ретінде тани алмай немесе танығысы келмей жүрген образдардың күнделікті тұрмыс-тіршілігін бейнелеп отыра, қаламгерлер оның астарында ұлттық идеяны таныуды ниет еткен. Ұлттың өзіндік болмысын танытатын шанырақ, аруақ, бесік сияқты ұғымдардың туындыларда кездесуі олардың идеялық-мазмұнын тереңдетте түсті.

Жазушылар Т. Әбдіковтің «Қонақтар», С. Мұратбековтың «Ата», Д. Исабековтың «Қара шаңырақ», Т. Нұрмағанбетовтың «Ата қоныс» әңгімелеріне ортақ сарын ұрпақ бойындағы жасаның мінез-құлық, басқаға еліктеу, өзінің төл әдет-ғұрпынан безу, жағсыну мәселелері ұрпақ санасына сырттан келген жат идеяның әсер етуі болып табылады. Ұлттық таныма жат, заман ағымымен келген ой-пікір, көзқарас негізінде істетген іс-әрекеттері, танытқан мінез-құлықтары санала талас тартыс туғырып алам екі ұдай сезімді басынан кешіреді. Жатып нақты шешімді қабылдай алмаған кейіпкер жағдайды тоқтата алмауы өз алдына, тіпті оны тездетуі мүмкін. Кейіпкер басындағы екі ұдай сезім мен шешім қабылдай алмаушылығы жағдайға ғана емес, кейіпкердің характеріне тікелей байланысты. Кейіпкер басындағы екі ұдай сезім жайында Г. Белинский ің: «Сила и важность события даст себе знать, как коллизия или та ошибка, то столкновение между естественным влечением сердца героя и его понятием о долге, которые не зависят от его воли, которых он не может не произвесть, не предотвратить, но которых разрешение зависит не от события, но единственно от его свободной воли героя. Власть события становится для героя на распутии и принудит его в необходимость выбора из борьбы с самим собою по решению выборе пути зависит от героя, а не события» [3, 223] деген пікіріне көңіл аударуға болады.

«Қонақтар» әңгімесіндегі Ермабыл карт, «Ата» әңгімесіндегі Бекен, «Қара шаңырақ» әңгімесіндегі Шомыбай бейнесі ұлттың таным белгілері ретінде көрінеді. Себебі аталған туындыларда өзінің сөзі мен ісі арқылы өткенді қалдырып, бүгінгіге баға беретін, болашаққа деген сенімі мен құлғи арнаас келетін осы қарттар бейнесі.

Қарттардың қайсысы болмасын жалғыз емес, арттарынан ерген тұяқ ұрпақ ұлттық танымын барлығы да оқып білім алған саналы жанлар. Бірақ бұл ұш қарттың басындағы трагедия бір. Бұл жалпы ұлт трагедиясы. Сапабек, Баған, Есіркеп ауыл тәрбиесін көрген, ана тілінде тілі шыққан жастар. Осе келе ғана қала салтын көрген. Қалала білім алып, қызмет істейді. Авторлар өзі кейіпкерлерін үлкен аламыршілік сынына түсіреді. Жайлы пәтер, жоғары ымет, сұлу жар, ғылыми апақ кез келген адамның армандайтын, қол жеткізгісі келетін мақсат болып табылады. Ал сол мақсатқа жету жолында ұлты, немі құрбан етуіміз мүмкін. Міне, бұл әңгімелерде осы мәселе көтерілген. Әрине кейіпкерлер қолдары қанға малынып қылмыс жасаған жоқ. Бірақ бұнда ана сүтімен бойға дарыған, ұрпағым айрылып қалмаған екен деп біздің ата-баба армандаған ұлттық рухты, тәрбиені, болмыс-бітімді сырттан келген жат идеяның құрбаны етерлік әрекеттер жасалып жатыр.

С. Мұратбековтың «Ата» әңгімесіндегі Баған туған әкелен тірідей бас етіп отыр. Қазақ әдебиетінде мұндай жағдай бұрын кездесе қоймайтын.

Жалпы ұлт болмысы үшін жат. Бірақ бұндай бейіректік бүгінгі күні қоғамымызға дендеп кеткені аян. Жазушы сол 60-ыншы жылдардың өзінде газар соңында санамыздың ұланып, кей сәтте осындай аяныштыққа барып қалуымыз мүмкін екенін жұқалап жеткізген сияқты. Өңгімеде автор әке мен баланың кездесу сәтін суреттегенде көп жайлы аңғартады. Көкіректі кернеген перзентке деген сыныпш баласы Бағанды көрген сәтте ағытылып жүре берген еді. Бірақ жан-жағына қарап өзінен-өзі қуыстанған Баған әке сағынышын сезіне алмады. Өңгімедегі «Қарт әлдекімінен көрген зәбірін шағым еткендей» деген тұста әлдекімінен емес дәл сол сәтте туған баласы Бағаннан көріп еді. Бекен қарттың аузынан шыққан: « – Мен жалғыз қалдым ғой!» деген сөзінің мәнін туған ұл түсінген жоқ, түсінісі де келмеді. Өкенің жалғыз қалуына бірден-бір себепкер Бағанның өзі екені айдаң-анық. Қарт үйде де, түзде де жалғыз күн кешуде. Қырдан қалың ағасын іздеп келіп, оны халқы мен машинасы сапырылысып жатқан шаһардан тауып алып жүздісіп, мауқын басса да қайтадан ауылға қонілі ортайып қайтты.

Автор Өңгімеде Бекенді ұлттық салт-дәстүрдің белгісі етіп көрсетуді мақсат еткен сияқты. Жол үстінде кездескен жолдаушының өзі ауыл-аймақ аманлығын сұрасқан халық ұрпағымыз. Сол ұрпақтың өкілі саналатын Баған ешкімнің аманлығын сұрамайды. Себебі ол тек өз амандығын ғана тілеп үйренген. «Мүмкін оқыған адамдар амандықты кездескен жерде сұрастырмас» [4, 164] – деген ойды Бекене әкелген баласының осы әрекеті. Оқыған адам ата-аналарымен, шын білімдіні Баған таныға алмады. Бекене ең ауыр тіпін Бағанның келіншегі Сәния мен оның әке-шешесіне өзін жетім етіп көрсетуі еді. Шын мәнінде ол рухани жетім.

Өңгімеде Бекен келінінің кейбір қилықтарына наразы болғанмен ашық сөзге келмейді. Ата мен келін арасындағы сыйластықты дәріптеп өскен қыр қазағы бұл жерде де өзінің қалпынан айнымайды. Салқын сабыр несі Бекен бала мен келін арасындағы кикілжіңге өзі себепкер болғысы келмегендіктен көп аялдамай елге қайтады. Баған санасындағы қарама-қайшылықтың түп негізінде ана сүтімен бойына дарыған ұлттық таным және заман ағымымен сырттан келген идея арасындағы күрес жатыр. Баған барлық адамдар сияқты бір сәт елін сағынады. «Әй, әке, мен қырды сағынбай жүр дейсіз бе деді жабырқап. – уақыт жоқ...» [4, 166] – деген жолдарға назар аударсақ ол кейде қырды сағынады, бірақ баруға мүмкіншілігі жоқ. Бағанның түсінігінде ол уақыт құлы. Туған өкенің аманлығын сұрап барып қайтуға бос уақыт таба алмаған Баған кімді жарылқап тастар дейсің деген ой санамызға еріксіз оралады. Оның кейде ішкі ойы мен сыртқы іс-әрекеті қабыспайтын сияқты. Автор Бағанды үнемі томаға-тұйық етіп көрсетеді. Ол біреуден жасқанып күн кешіп жатқан сияқты. Өңгімеде Сәния одан үстем тұр. Себебі Бағанның жеткен жетістігі Сәнияның әке-шешесінің оған сыйлаған сыйы. Еңлеше Баған өмір бойы оларға қарыздар емес пе. Баған іштей желінетін сияқты. Оның

сүріп жүрген өмірі біздің оған сызып берген картасы іспеттес. Ал әке сол картада көрсетілмеген. Еңлеше, Баған өмірінде Бекене орын жоқ. Өкенің жалғыздығы баласын көп ойлантпайды.

Өңгімеде автор ұлттық тәлім-тәрбиемен «жанаша өмір сүру» салтының салқыны тиген жастар психологиясы арасындағы қарама-қайшылықты көрсеткен. Сырттан келген жат тәрбие ұрпақ бойына дендеп кіріп бара жатқаны байқалады.

Ал Д. Исабековтың «Қара шаңырақ» әңгімесіндегі әке мен бала арасындағы бір-бірін түсінбеушіліктің негізі өзінің шыққан тегінен, ұлттық тәлім-тәрбиесінен алыстап бара жатқан ұрпақ санасы. Шөмішбай қарт қара шаңырақ иесі. Қазақ халқы үшін шаңырақ киелі ұғым. Ол бүгін бір тұқымның, әулеттің басын қосатын, қасиетті босаға. Осындай таным-түсінікті санасына сіңіріп өскен Шөмішбай қарт үшін оған алыс кету, түсініксіз. «Осы иттер әке-шешеміз бар-ау деп ойламайды ғой деймін. Әйтпесе «қалайсындар» деп сүт пісірімге келіп кетсе қайтпай ішіркіндер. Бір-екі қанты мен үнді шайларының, тіпті мылтықтарының керекі жоқ жүзде, өздері көрініп кетсе негелі... Келелі деп күнде тосамыз, дарбазаны жел сықырлатса да сендердің біреулерің екен деп елен ете түсеміз...» [5, 313] – деген сәттен қарттың балаларына деген өкпесі, сағынышы көрінеді.

Өңгімеде жазушы әке мен баланың ұғым-түсінігінің ашық қайшылығын дастарқан үстінде суреттеген. Немересі Қуатты бауырына алып, тәрбиелемек ниетте келген қартқа баланы балабақшаға орналастырамыз деген келін-баланың сөзі сокқыдай тиді. Сәби бойынан ұлттық тәрбиені болмысты, рухты дарытатын, ата мен әже бауырынан Қуаттың алыстауына бірден-бір себеп әке-шешенің «жанаша өмір сүру салтын» көксеткен дүниетаным. Ал олардың бұл «кезеңдік дертіне» кіналі қоршаған орта, қоғам.

Көріңгенің босағасын жағалап, пәтер жалдап күн кешіп, баланы қолы бос кемпірлерге тастап жүрген Есіркеп пен Зеркүлдің тұрмысы Шөмішбай қарт үшін бос әурешілік сияқты. Өңгімедегі: «Ал, ана қаршалай баланың пірі жетім бос жүрісі анау, әрбір қолы бос кемпірдің босағасын сағалап. О, алда, өстіп бала өсірмек пе олар» немесе «Көсіліп жатсаң сырағың сыртқа шығатын құркылтайдың ұясындай тамда отырып өз күндерін өздері көгіш-ақ. Қартайғанда оқып ояз боламын деп жүр ме екен, олан да жұрт қатарлы баспана салып алмай ма түге, ауылдағы жесір кемпірдің Түңғышбай тентегі құрлы жоқ па?» [5, 315] деген сәттер жазушының көтеріп отырған идеяларының бір ұшығын сездіреді. Баспанасыз көріңгеннің босағасына телмірген қазақ жастарының тұрмысын көрсете отырып, жазушы олардың көп дүниеден ұтылып жатқанын байқатады. Алдымен өздері алыстаған ұлттық танымнан, бауырындағы сәбиін де алыстатып әкетіп бара жатыр. Дегенмен жазушы Өңгіме аяғында Есіркепті де, Қуатты да өздері шыққан қара шаңыраққа қайтарып әкелуді ниет етеді. «Жақсы сөз жарым ырыс, сүнқылдан

қайдағыны аятып тұрғанын қарашы. Оған да, ана бәсікті дайындап қой, келіп қалған кезде шала бүгінбексін бе тағы» [5, 320] — деген сәтте карт аузына бәсіктің алынуды жақсылықтың белгісі.

Т. Әбілқовтың «Қонақтар» әңгімесі осы әңгімемен үндес. Жаңа қоғам әкелген ой-санааның ана сүтімен адам бойына сіңетін ұлттық танымынан бөлік тұрғысы келіп, адамзаттың әрекеті етуді образдардың іс-әрекеті таным, түсінігі арқылы көрсетілген. Халық ұтымында қыз бала тұған үйіне қонақ, ал ұл бала сол үйдің несі. Әңгімеде Сапабек ер-азамат бола тұра үйіне қонақ болып келіп кетеді. Шаңырақтың ыстығына күйіп, суығына тондайды. Сапабек те Баған сияқты уақыт құды. Ата-ананың жалғыз қалуды оны көп ойлантып тұрған жоқ. Аздалан ақша беріп, сый-сияпат жасаса ата-ана алдындағы парызы өтелетін сияқты көрінеді. Ұлы Жәністі өзі тұған топырағынан жырақ ұстауы өзі ғана емес баланы да жатауыр етіп өсіруі болып табылады. Келін мен немеренің қазақ тығын болмеуі карт үшін күйзеліс болса, Сапабек үшін «жетістік» сияқты.

Адам баласының бойына ұлттық рух тұған жердің киелі топырағынан беріледі. Тұған жер топырағының киелі болатындығы онда ата-баба рухы менгілік тыныштық табадындығы шығар. Қаламгерлеріміз оқырманды ойланту мақсатында өз шығармаларына қарапайым адамдардың аруаққа адалдық, отан табыну әрекеттерін көрсетеді. Кейбір көзі ашық, оқыған азаматтардың қолынан бұндай іс келмей жатқан тұста С. Мұратбековтың «Бекеннің құбылыстары» әңгімесіндегі Бекен, Т. Әбілқовтың «Басеуік» әңгімесіндегі Мұқаш шал, қабір көрсетуге барған шоқша сақал карт бейнелері арқылы өткенді қадірлеу, ардақтау, отан адал болу керектігін аңғарамыз.

«— Осы, — деді шоқша сақал карт кісі. Қабірі осы. Ал, енді сендер бора тұрындар, мен аруақтарға арнап бірдене оқи қойайын» [6, 210]. Бұл жерде карт аруақтардан кешірім өтінісіндей. Қабірді қайта ашу, аруақтардың мазасын алу ұлтымыз үшін жат. Бірақ өлгенімізді тіріліп, өшкенімізді жандырамыз деп келген Хамит сөзі ел ақсақалын екіұдай күйге салады. «Жауберінің қабірін ашуда сіздерден көмек қажет — деген сөзі толық болмаса да, көкейіне енген ұлағандай болып еді. Бірақ мына қазіргі мінезі — қабірден қорықпанды, қасиетті батыр-ау деп именбегені біртүрлі қорлағандай болып отыр. Қазақтың батысы емес пе, шіркін, тіріні сыйламаса да өлікке деген инабат болмаушы ма еді» [6, 212] деген үзінді осыны аңғартады. Игілікті іс деп карт қуанбайды, қайта іштей күйзелетін сияқты.

С. Мұратбековтың «Бекеннің құбылыстары» әңгімесіндегі Бекен карт бейнесі де осындай бейкең көрінген. Жазушы картты тек қана егіс даласын ғана қорышы емес, ұлттық танымының да қорғаушысы етіп бейнелеген. Қарт жасы келсе де аттан бел жазып түскен жоқ, оның өзіндік мәні де бар. «Балалық шағынан сіңісіп, арқашан көңіліңің пәк ниетін бағыштап, қысылғанда медет тілеп сиынған аруақтар зираты қайда?... О, ақыр көзім, осы кесепатты көреріңше неге ақпайсың... Аруақ мені неге атайсың» деп

қуыршақ Бекен» [4, 212] деген жолдарда карт өзіне үкім сұрап тұр. Аруақ ату қазақ баласы үшін үлкен жаза. Қарттың өзіне осындай үкім шығартып тұрған не? Бекен балалық шағынан бастап өзіне қорғаныш етіп келген Үй жылытпанды ата-баба зиратының қара нар боп жатқанын көреді. Бұл әрекет біреу үшін жай күнделікті атқаратын жұмыс болса, Бекен үшін оры тоғмас өкініш, жүректен орын алған ауыр қайғы болды. Бабалар аруағының өз ұрпағынан арқашан рıza болуына өзін жадаптымын деп сезінетін карт осыдан кейін ауыр жан серікелденіне ұшырайды.

Адамшы кезеңдері орта бұрын өкілдері кенес үкіметінің тарбиесін көріп өскендер болып келеді. Сондықтан да болар ұрпаққа берілетін ұлттық таным өз жалғастығын кей сәтте таба алмай жатқан сияқты. Ұлттық рухпен сусындап өскен қарттар күннен күнге азайып бара жатыр. Сондықтан қарттардың өздерімен-өздері сырласып, іштей бұрықанып-бұрсаңан ой-толғақтарында түкірініндегі аңсары мен арманы, өкініші мен өкісті, мақсаты жасөспірім өз халқының өткенінен әбден қол үзіп қалуды мүмкін деген ой түйінделеді. Екі жазушы аруаққа адалдықты, өткенді қадірлеуді социалистік реализмнен бөлек эстетикалық тәсіл арқылы суреттейді.

ӘДБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қирабаев, С. Екі томдық шығармалар жинағы. 2 том. — Алматы : Жазушы, 1992. — 544 б.
- 2 Әбілқов, Т. Өзінің уайым-қайғысын өз жүрегімен сезіне бастағанда ғана қол жүреді // Жас алаш. 1997. — № 134.
- 3 Белинский, В. Г. Собр. соч. В 3-х томах. Т. 1. — Москва, 1948. — 495 с.
- 4 Мұратбеков, С. Жабайы алма. — Алматы : Жазушы, 1981. — 493 б.
- 5 Исабеков, Д. Тандалмалы шығармалар. — Алматы : Жазушы, 1993. — 464 б.

6 Әбілқов, Т. Айтылматан ақиқат. — Алматы : Жазушы, 1974. — 284 б.

Материал 15.01.15 баспаға түсті.

Ж. Т. Қадиров¹, Н. К. Смазұлова², М. Н. Баратова³

Отражение национального познания в современных казахских рассказах

¹Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, г. Петропавловск;
²Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 15.01.15.

named after Mamash Kozbayev, Petropavlovsk,
T.S. Toraiǵyrov Pavlodar State University, Pavlodar.
Material received on 15.01.15.

В настоящей статье генерол доктор наук расказал писателю Д. Писаеву, Т. Айносов, С. Муромцова. Дату с описанной писателем и художественно-литературным уровнем писателя и художественно-литературным уровнем писателя их проведет.

In this paper, the authors provide analysis of the stories of writers D. Isabekova, T. Abitkova, S. Murabekova. Appropriate assessment was given to skill level of writers and artistic and aesthetic features of their works.

ЭОЖ 811.512.122

К. Т. Каурбаева¹, Д. Р. Жарыкова²

ф.т.к., доцент, филологический педер кафедрасы, ф.т.к., филологический педер кафедрасының ментерушісі, Астана медицина университеті, Астана қ.

Ж. АЙМАУЫТҰЛЫНЫҢ «АҚІЛЕК» РОМАНЫНДАҒЫ
СӨЗ-СИМВОЛДАР ҚОЛДАНЫСЫ

Бұл мақалада Ж. Аймауытыұлының «Аңау-кең» романындағы сөз сымволдары тараптарының сымволдың мағынасы мен нысанадағы. Кілтін сөздер: мәтін, сымвол, трансформация, стиль, образ.

Бүгінгі қазақ тіл білімінде көркем мәтіннің құрылымдық және мазмұндық жақтарын кең арнада қарастыру зерттеу жұмыстарының негізгі өзгеште айналып. Тәжіп таымы Р. Сыздық сөзімен айтсақ: «Көркем әдебиет тілін зерттеудің негізгі мұраты—тілдің өзін емес, оның мүмкіншілігінің тілін зерттеудің негізгі мұраты—тілдің өзін емес, оның мүмкіншілігінің көрсету» [1, 5 б.]. «Халықтың рухани—эстетикалық қажетінің толығынан өтеп, ұлттық ұйымдастырушылық қызметінің атқарып келетін көркем әдебиет тілін зерттеу—бүгінгі мәдени дүниеміздің мүддесі» [1, 7 б.]. Ал «Мұндай мүмкіншіліктің айшықты да ауқымды кеңістігі—көркем мәтін, оның тұтастық сипаты» [2, 348 б.]. Көркем шығарма ұлт тілінің құдіретін, оның сыр-сипатын, бүкіл босымын жан—жақты ашып көрсете алады. Өзіс мәтіндерге қарағанда (тылыми, публицистикалық т.б.), тілдің образдылық

Мүмкіншілігі, эстетикалық қызметі осы көркем туындыда, көркем мәтінде барынша ашыла түседі, жақұттай жарқырайды. Ғұлама жазушы М. Әуезов: «Әдебиет – тілмен әдебиет», – деп тұжырымдағанындай, көркем шығарманы тануын кігіті – оның тілі. Бұл орайда сөз қолданысы – жазушы шеберлігінің айынасы. Қаламгердің қалам тегіне түскен сөз болмысы өзгереді, құбылады, ол басқа сипатқа ие болады, әртекті трансформацияға ұшырауы мүмкін. Негізгі сөздікте берілген мағынасынан басқа мәндерге ие болып, дағдыдан тыс қолданысқа ие болады. Бұл – көркем туынды тілі үшін заңды құбылыс. Р. Сызық, Б. Шағабай: «Көркем сөз сыртқы тұлғасы жатынан да, ішкі мазмұны жатынан да ерекше ұйымдасқан эстетикалық құрылымға ие. Өзінің поэтикалық деңгейінде тіл белгілі бір мазмұнды сырттай бейнелеуші ғана болып қалмайды, ол барлық ман-мағынасымен, ішкі-сыртқы болмысымен образды мазмұнын өзіне, оның құрамды элементіне айналады. Басқаша айтқанда, тілдік таңба көркем әдебиетте мазмұнды формата ауысады» – деп түйіндейді [3, 10 б.]. Бұл пікірді Е. Жаппейсов төмендегідей өрбітеді: «Жазушы тілдегі бейнелеу құралдарын ар алуан көркемдік бояу бере пайдаланады. Бұл орайда ауызекі сөйлеу тіліндегі қарапайым сөздер де, мақал мен мәтелдер де, эпитет пен теңеулер де, тілдің басқа да барлық бейнелеу құралдары шығарманың жалпы идеялық, тақырыптық арқауына лайық жана бір мағыналық астар алып, стильдік функциясы арта түседі. Ауызекі сөйлеу стилінде, әдеби тілде де әдетте жңгі айтылатын тіл құралдарының үйреншікті номинативтік мағынасы ақын – жазушылардың тйінде ар түрлі дамып отырлады» [4, 17 б.]. Яғни батыз замандардан келе жатқан ұлттық сөз қолданысымен қатар, белгілі бір жазушы туындысында ғана көрінетін, пайда болатын сөз қолданысы орын алады. Дәл осы сөз саптау ерекшелігі жазушының суреткерлік шеберлігін терең танытып, сөз қолдану манерін айқындай түседі. Алайда жалаң сөз қолданысы шеберлікті толық көрсете алмайды. Өйткені ол шығарма тақырыбы, идеясымен асаысп, соның жүгін арқалап, образдылығын арттырып тұруы қажет. Осыған қоса суреткердің көркемдік таным әлемі өзіндік орын алады. Ал «Жазушының «көркемдік әлемі» дегеніміз – ол сонымен бірге, жазушының көркемдік әлемінің әрхестігігі ойнау жүйесіне негізделген «ұлттық әлем» [2, 348 б.]. Демек, ұлт тілінің, ана тілінің қайнар бұлағынан нар алған тіл қолданушы немесе тілдік тұта тілдік санының жоғарғы деңгейінде тіл қазынасын сарқа пайдаланып, сол арқылы ұлттық болмыс-бітімін, ұлттық келбетін, бір сөзбен айтқанда, ұлттық рухын айқын көрсетеді. «Жалпы алғанда, көркем әдебиеттің өзіне, сол көркем тйі арқылы адамды түрлі сезімге бөлеп, рухталдыратын күшке ие құрметтің болуы» [2, 349 б.] осымен байланысты деп білеміз. Ж. Манкеева түймен айтсақ: «Көркем сұлулық тілдің кездейсоқ ашкөейі емес. Рухтың ішкі әрекеті сөзім сұлулығымен шектескенде ғана, шырқау бйікке ие болады» [5, 15 б.]. Демек, көркем мәтінді біртұтас күрделі құрылым ретінде

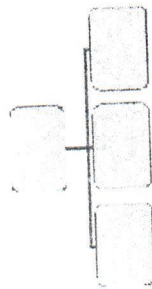

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).
- 2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.
- 3 Антология педагогической мысли Казахстана [Текст] : научное издание / сост. К. Б. Жарикбаев, сост. С. К. Калнев. – Алматы : Рауан, 1995. – 512 с. : ил. – ISBN 5625027587.

А. Б. Есімова

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық казак-түрік университеті, Түркістан қ.

A. B. Yessimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

K. A. Yssawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan.

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйелдердің отбасылық туыстық қатынасы арқылы репродуктивті мінез-құлықта айырмашылықтарын талдайды.

In the given article the author analyzes distinctions of reproductive behavior of married women of Kazakhstan through the prism of the kinship networks.

Теріте 16.03.2015 ж. жіберілді. Басуға 27.03.2015 ж. қол қойылды. Форматы 70x100 1/16. Кітап-журнал қағазы. Көлемі шартты 12,9 б.т. Тараптары 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Компьютерде беттеген А. Елемесқызы Корректорлар: А. Елемесқызы, Ә. Р. Омарова Тапсырыс № 2517

Сдано в набор 16.03.2015 г. Подписано в печать 27.03.2015 г. Формат 70x100 1/16. Бумага книжно-журнальная. Объем 12,9 ч.-изд. л. Тираж 300 экз. Цена договорная. Компьютерная верстка А. Елемесқызы Корректоры: А. Елемесқызы, А. Р. Омарова Заказ № 2517

«КЕРЕКУ» баспасынан басылып шығарылған

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті 140008, Павлодар қ., Ломов қ., 64, 137 каб. 67-36-69

E-mail: kereku@mail.ru

«КЕРЕКУ» баспасы

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті 140008, Павлодар қ., Ломов қ., 64, 137 каб. 67-36-69

E-mail: kereku@mail.ru